

צה"ל: צבא ממלכתי בחברה מגוונת

הרב אברהם גיטר

הרב עדו רכניץ

רקע

החברה הישראלית היא חברה מגוונת, ובתחומים מסוימים אף שסועה. המדינה עומדת דרך קבע מול אתגרים כבירים ביטחוניים, כלכליים וחברתיים ומתמודדת עימם בדרכים מגוונות. המשימות והתביעות הגבוהות מחייבים גיוס כוחות והתמקדות בפתרונות שונים. בדרך כלל ובסופו של דבר החברה הישראלית מתמודדת עם שלל אתגרים בהצלחה יחסית ולגבי חלקם אף בהצלחה מלאה.

צה"ל, הוא הגוף העיקרי המופקד על ביטחונה של מדינת ישראל, ומכאן על קיומה. צה"ל הוא צבא העם¹ המבוסס על גיוס חובה, וככזה הוא מבוסס על שירות של חיילים וחיילות הבאים מרקעים שונים ומגוונים.

בשנים האחרונות הפך צה"ל לשדה מערכה בין קבוצות אידיאולוגיות שונות והדבר פוגע במעמדו הציבורי ובחוסנו. במסמך זה אנו מציעים עקרונות מנחים לקיומו ולתפקודו הראוי של צבא ממלכתי בחברה מגוונת. ארבעת העקרונות הם:

1. הביטחון תחילה

2. כיבוד ערכי המשרתים

3. "הטוב המשותף"

4. סובלנות

הביטחון תחילה

כאמור, צה"ל הוא הגוף העיקרי המופקד של שמירת קיומה של מדינת ישראל, והוא מבוסס על גיוס חובה. הגיוס לצה"ל זוכה לגיטימציה רחבה מאד מהציבור הישראלי. לגיטימציה הנובעת מהסכמה רחבה, שלמרות כל המחלוקות שישנן בחברה הישראלית; הביטחון תחילה, רוצה לומר, כל המחלוקות בחברה הישראלית אפשריות רק אחרי שהבטחנו קיום למדינת ישראל.

מכאן נגזרות כמה מסקנות, הראשונה והמרכזית שבהן היא שתפקידו העיקרי של צה"ל הוא שמירה על הביטחון ובמילים אחרות: צה"ל אמור לעסוק בעיקר בלחימה או בהכנות ללחימה.

¹ ראו בעניין זה: הרב אלעזר גולדשטיין, "צבא העם או צבא שכירים", מערכות 458, עמ' 59-53.

המסקנה השניה היא שהעיסוק של צה"ל במשימות לאומיות או חברתיות יכול להיעשות רק בתנאי שעיסוקים אלה אינם פוגעים בלגיטימציה הציבורית של צה"ל. ואכן, לאורך השנים, צה"ל היה שותף במשימות לאומיות רבות, כגון עלייה (דוגמה מובהקת היא מבצע העליה מאתיופיה), קליטת עליה (נעשית עד היום במסגרת חיל חינוך), חינוך (דוגמת פרויקט "חיות השומר"), גיור (תוכנית נתיב), יחידות חילוץ והגשת סיוע בינלאומי באסונות טבע או בפיגועי טרור ועוד. חלק מעיסוקים אלה נגעו באופן עקיף לשמירת הביטחון, למשל, קליטת עולים בצה"ל קשורה באופן ישיר ליכולתם של העולים לשרת בצה"ל. אולם רובם נעשו למען מטרות אזרחיות מובהקות.

באופן עקרוני אין פסול בנוהג זה, ובלבד שהוא יוגבל לנושאים שבקונסנזוס בלבד. לעומת זאת, כאשר מדובר על פעילות שנויה במחלוקת, כגון, סיוע למהגרים בלתי חוקיים ולמסתננים, הדבר פסול משני טעמים. הראשון הוא שבהיות צה"ל מבוסס על גיוס חובה אין זה הוגן לנצל את המערכת הצבאית כדי לכפות על המשרתים פעילות שאינה צבאית, הנוגדת את השקפת עולמם, השני הוא שפעילות הנמצאת בלב מחלוקת ציבורית מכתימה את צה"ל בצבע פוליטי ופוגעת בתמיכה הציבורית בו וממילא ביכולתו לעמוד במשימתו העיקרית לספק ביטחון.

המסקנה השלישית, נוגעת להבעת עמדה של צה"ל או של ראשיו בסוגיות השנויות במחלוקת פוליטית ואינן קשורות לביטחון. בהמשך לאמור לעיל, הבעת עמדה כזו, אינה קשורה למומחיות של אנשי הצבא, ולכן היא מהווה ניצול לרעה של מעמד הציבורי כדי לקדם עמדות פוליטיות. התוצאה של הבעת עמדה כזו היא פגיעה במעמדו של הצבא כמי שעוסק בביטחון, נושא שאין לגביו ויכוח.

דוגמה שלילית לכך, היא מסמך יוה"ל"ם מחודש נובמבר 2011 בו אומצה העמדה שההבדלים גברים ונשים הם תוצאה של הבניה חברתית. זו אמנם עמדה לגיטימית, אך היא שנויה במחלוקת עזה בעולם האקדמי ובשיח הציבורי. לצה"ל אין סמכות לנקוט עמדה במחלוקת כזו, וממילא אין לו סיבה לעשות זאת. חשוב להדגיש שאין שום פסול שצה"ל יודיע שהוא זקוק לחיילות בתחומים שונים, אבל אל לו לנקוט עמדה בשאלה חברתית או פילוסופית השנויה במחלוקת.

לסיכום, עקרון "הביטחון תחילה" גוזר כמה מסקנות: האחת, צה"ל אמור לעסוק בעיקר בלחימה ובהכנות ללחימה. השניה, צה"ל יכול לעסוק בפעילות לא-צבאית למען החברה ובלבד שהיא זוכה לתמיכה רבה בקרב מעגל המשרתים. השלישית, אל לו לצה"ל להביע עמדה בסוגיות לא-צבאיות השנויות במחלוקת.

כיבוד ערכי המשרתים

כאמור, צה"ל הוא צבא העם המבוסס על גיוס חובה. מעבר לחוק המחייב גיוס, הגיוס לצה"ל, ובוודאי הגיוס לשירות משמעותי, מבוסס על מוטיבציה של המתגייסים בפרט, והזדהות של הצבור בכלל עם חשיבות השמירה על הביטחון.

כיוון שכך, אין זה הוגן לנצל את השירות הצבאי כדי לנסות ולהשפיע על עמדותיהם ואמונותיהם של המשרתים. ולהיפך, מבחינת צה"ל רצוי שכל חייל יצא מהצבא עם אותן עמדות איתן הוא נכנס אליו. מי שהתגייס חילוני אמור להשתחרר חילוני, מי שהתגייס כשהוא דתי אמור להשתחרר דתי, מי שהתגייס חרדי אמור להשתחרר חרדי, מי שהתגייס מוסלמי אמור להשתחרר מוסלמי, וכן הלאה.

לכך שתי סיבות, האחת, אין זה הוגן לנצל את המוטיבציה לשירות צבאי למען בטחון ישראל כדי להשפיע על עמדותיו של המשרת. והשניה היא ששינוי אמונות ועמדות המשרתים במהלך השירות ירתיע את המלש"בים ואת הוריהם מגיוס. להבנתנו, ההתנגדות העמוקה של הציבור החרדי לגיוס נובעת בדיוק מהחשש מפני חילון בצבא, ולכן גם מי שאינם לומדים תורה אינם מופנים להתגייס על ידי החברה החרדית.

כדי לממש את עיקרון כיבוד ערכי המשרתים על צה"ל להקפיד שלא להפעיל לחץ גלוי או סמוי על המשרתים לשנות את אמונותיהם או את אורחות חייהם. לדוגמה, יש לפעול לכך שיצירת תנאים לשמירת מצוות במסגרת הצבא תעשה בזכות ולא בחסד, באחריות המערכת ולא רק באחריות החייל. בהתאמה, אל לה למערכת הצבאית לכפות על חיילים שיעורי תורה או פעילות דתית. ביטוי נוסף ומשמעותי לעיקרון זה ישנו בשאלת השיבוצים - צה"ל אמור להימנע מכפיית חייל או מפקד ביחידה הנוגדת את אמונתו. אמנם, יתכן שצה"ל יחליט לשחרר מפקד משירות במקרה שהוא מתנגד לשיבוץ שהוצע לו.

מימוש מלא של העיקרון מחייב אחריות של צה"ל על הנעשה גם בזמנים החופשיים במגורים ואפילו בחופשות. דוגמה חיובית לכך היתה ההכחדה של "שירי הרובאית" שכללו תכנים גסים ושוביניסטיים.

התחום היחיד בו צה"ל אמור לעסוק בשינוי עמדותיהם של חייליו, הוא התחום הצבאי, והנגזרות הערכיות שלו. מוסר הלחימה של הצה"ל והאמונה בצדקת הדרך והמעשה הצבאי הם תנאי לביצוע מדויק של הפקודות. לפיכך, צה"ל צריך לעסוק בחינוך חייליו בהקשרים אלה, ואף לפעול לשינוי עמדותיהם.

מכאן, שעל צה"ל לפעול כך שלא יופעל לחץ על חייל לשנות את עמדותיו, אמונותיו ואורחות חייו, בנושאים שאינם קשורים לביטחון, גם אם עמדותיו חריגות.

הטוב המשותף

כאמור, צה"ל אמור לעסוק בעיקר בלחימה ובהכנה ללחימה. אולם, בכך לא די. חלק מההכנה ללחימה כולל את השאלה עבור מה אנו נלחמים ומסכנים את עצמנו?

יש לשער שלכל חייל יש תשובה משלו לשאלה זו, אבל ישנו מכנה משותף רחב עליו מסכימים רוב המשרתים. עמדה זו היא "טוב משותף" המקובל על רוב המשרתים שבגיננו הם רואים בשירות הצבאי ערך וזכות.

"טוב המשותף" פירושו ערכי יסוד הזוכים לתמיכה ציבורית רחבה בקרב המשרתים, ומצדיקים את התרומה וההקרבה האישית למען המדינה, וזו מהותה של הממלכתיות. בהקשר זה לא די לומר שהחוק מחייב לציית לפקודה, כיוון שאין חוק שמחייב או שיכול להניע אדם להתנדב למשימה או לפעול תוך חירוף נפש. החוק יכול לחייב ציות מינימאלי בלבד, ואין די בכך כדי לנצח, או לעמוד בהצלחה במשמות צבאיות מורכבות.

"הטוב המשותף" אם כן, כולל את הערכים המקובלים על רוב גדול של המשרתים.

בעת הזאת ערכים אלה כוללים:

1. הערך העליון: חשיבות ההגנה על המדינה ואזרחיה.
2. חשיבותה של מדינה יהודית ודמוקרטית בארץ ישראל.

3. ציות לחוקי המדינה והצבא.
4. עקרונות מסמך רוח צה"ל.
5. סולידריות בין חלקי החברה ושיוויון בנטל
6. מורשת צה"ל כהמשך למורשת עם ישראל
7. הזיקה ההיסטורית של העם היהודי לארץ ישראל לאורך הדורות.
8. קליטת עלייה.

להבנתנו, ערכים אלה מהווים את הבסיס לרצון לשרת בצבא ולהגן על מדינת ישראל והם מקובלים בעת הזו על רוב המשרתים.

כאן חשוב להדגיש שלאור העובדה שבישראל ישנם קהלים שאינם מתגייסים לצבא, להבנתנו אין להם זכות לתבוע את ייצוג עמדתם בסוגיה זו. רק מי שבעצמו נושא בנטל הבטחון הוא בעל "זכות הצבעה" בהקשר זה. זאת ועוד, ברור שאין ולא תהיה הסכמה מלאה על שום ערך, ותמיד יימצא מיעוט לגיטימי שיחשוב אחרת. על כן די בתמיכה של רוב גדול מקרב המשרתים בצה"ל. עוד ברור שאין מקום בצה"ל לקיים הצבעה דמוקרטית בשאלת "הטוב המשותף", אולם מצופה מראשי הצבא לחוש את הלכי הרוח בקרב המשרתים ומתוך כבוד להם להגדיר את "הטוב המשותף" שיזכה לתמיכה רחבה. הכוונה לתהליך מנהיגותי בו ההנהגה מובילה את הציבור מתוך כבוד לערכיו ולא נגררת אחריו.

מכאן נגזר שכחלק מתפקידיו של צה"ל עליו לעסוק בפעילות חינוכית להטמעת הערכים שהם בגדר הטוב המשותף. זאת, מתוך הנחה שערכים אלה הם גורם מניע ומלכד ויש להם השפעה משמעותית על איכות השירות ומיצוי הפוטנציאל של המשרתים.

עד כה עסקנו ב"טוב המשותף" המהווה את הבסיס והמטרה של השירות הצבאי. בשולי העיסוק הצבאי, ישנו ביטוי ל"טוב המשותף" גם במסגרת החיים המשותפים בצבא, חיים שכוללים מרחב ציבורי הכולל טקסים, אירועים וסתם ימים של שגרה. בהינתן שלמרחב הציבורי ישנו אופי מסוים ולא ניטרלי, ולאור היותו של צה"ל צבא העם, יש לעצב את המרחב הציבורי לאור "הטוב המשותף" המקובל על רוב המשרתים בצה"ל.

במצב הקיים כיום ה"טוב המשותף" כולל שירות של נשים וגברים, כולל סמלים ציוניים, וכולל ביטוי למסורת יהודית בטקסים (כגון, אמירת קדיש), בשבתות ובחגים. ההחלטה לבחור ב"טוב המשותף" מנוגדת לניסיונות של המיעוט להשפיע על אופי המרחב הציבורי בצה"ל שלא בדרך של שכנוע ולכן, לדוגמה יוזמה מקומית לשירת "אני מאמין" בטקס צבאי אינה ביטוי נאות ל"טוב המשותף".

כיוון שמדובר בשולי העיסוק הצבאי, לדעתנו, אין מקום לכפות על חייל השתתפות באירועים כאלה בניגוד לאמונתו. למשל, אין מקום לכפות על חייל להשתתף בליל סדר או בקידוש בשבת, (יש כמובן צורך לקיימו לכלל החיילים באופן ראוי מתוך כבוד והוקרה למסורת ישראל) במקביל אין למנוע מחייל לגדל זקן. כאמור לעיל, השירות מבוסס על ההסכמה והנכונות לתרום לביטחון ישראל ואין לנצל את השירות כדי לכפות על המשרתים התנהגות הנוגדת את אמונתם שאינה קשורה לפעילות הצבאית.

לסיום חשוב להדגיש שה"טוב המשותף" לרוב המשרתים תלוי בעמדותיהם של רוב המשרתים ברגע נתון, והוא עשוי להשתנות בהדרגה בהתאם להרכב המשרתים בצה"ל. ולכן, אם החברה הישראלית תעבור

תהליך של חילון, יתכן ומרכיבים יהודיים יושמטו מהטקסים הצבאיים, ואם החברה הישראל תעבור תהליך של הדתה, יתכן וחלקם של המרכיבים הדתיים יגדל.

לסיכום, שירות צבאי משמעותי מותנה בהזדהות של המשרת עם המשימה. לפיכך, ישנו הכרח לעסוק עם החיילים במטרת המשימה בפרט, ובמטרת השירות בצה"ל בכלל. את מטרות השירות יש להגדיר על בסיס "הטוב המשותף" לרוב המשרתים בצה"ל ברגע נתון, המשקף את הממלכתיות. בנוסף, יש לעצב את האירועים והחיים המשותפים בצבא לאור "הטוב המשותף" לרוב המשרתים. אולם, אין לכפות על המיעוט השתתפות באירועים כאלה, כיוון שהם אינם חלק מליבת העשייה הצבאית.

סובלנות

בשנים האחרונות רווחה העמדה שהתנאי לשירות של חיילים בעלי עמדות שונות ביחד הוא הדרישה מכולם לאמץ גישה פלורליסטית. היו אף כאלה שטענו כי ממלכתיות בימינו פירושה פלורליזם. אנו חולקים על עמדות אלה. כאמור, להבנתנו, ממלכתיות היא "הטוב המשותף" שסביבו המשרתים לצה"ל מתלכדים.

אנו סבורים שהקביעה כי התנאי לשירות משותף הוא אימוץ גישה פלורליסטית הוא שגוי ומזיק. פלורליזם הוא גישה פילוסופית התומכת בריבוי דעות מנוגדות, וטוענת כי הריבוי מוצדק מכיון שאין אמת מוחלטת, או בגלל שהאמת נמצאת בכל מקום. בניגוד לגישה הפלורליסטית, ישנן גישות אחרות המניחות שיש אמת והיא אחת. על פי גישות אלה אדם מעמיק אמור לבחון את הגישות השונות בחברה באופן ביקורתי, ולבחור מתוכן את זו הנראית לו הנכונה ביותר. כחלק מאותה בחינה ביקורתית הוא רשאי, ויש אומרים, גם מחויב להיות שיפוטי כלפי גישות הנראית לו שגויות ומזיקות.

כאמור לעיל, בעניין עקרון הביטחון תחילה, צה"ל אינו אמור להביע את עמדתו בנושאים שנויים במחלוקת שאינם קשורים לביטחון. לאור זאת, ברור שאלו לצה"ל להביע עמדה בשאלה פילוסופית זו שאין לה כל נגיעה לעשייה הצבאית. יתירה מזו, מסתבר שיש רבים מחיילי צה"ל שאינם בעלי עמדה פלורליסטית, ואם כן, התניית השירות בפלורליזם פירושה ויתור על שירותם של רבים.

לעומת כל זאת, אנו סבורים ששירות משותף של חיילים בעלי עמדות ואמונות שונות ביחד מותנה בסובלנות. סובלנות פירושה כבוד לאחר למרות האמונה הפנימית שהוא שוגה ואפילו מזיק לעצמו ולאחרים. בניגוד לפלורליזם שהוא השקפת עולם, סובלנות היא דרך התנהגות. בחירה בדרך של סובלנות מאפשרת שירות משותף של חיילים בעלי רקע שונים ועמדות שונות. במסגרת זו, צה"ל אינו מנסה לשנות את עמדותיהם של המשרתים, אלא מסתפק בדרישה לגבי אופן ההתנהגות שלהם.

ברוח זו, אין לדרוש מחיילי ומפקדי צה"ל לבטא את עמדותיהם ביחס לאמונות של חבריהם ליחידה. זו כניסה בוטה של הצבא לרשות הפרט שכוללת הפעלת לחץ על המשרת לשנות את עמדותיו, או לחילופין מתכוון ליצירת מתחים ביחידה בין חיילים בעלי אמונות שונות. לעומת זאת, יש לדרוש מחיילי צה"ל ובמיוחד ממפקדי צה"ל לנקוט באופן התנהגות סובלני כלפי חיילים בעלי עמדות שונות.

אשר על כן, כיוון שצה"ל הוא צבא העם והוא כולל חיילים בעלי השקפות עולם שונות בסוגיות רבות, הדרך לאפשר שירות משותף ברוח עקרון "הביטחון תחילה" היא לחנך את המשרתים לסובלנות כלפי

דעות אחרות. סובלנות וכבוד לאחר ולשונה. סובלנות איננה מחייבת ויתור על עמדות ואף לא ויתור על שיפוטיות. היא מחייבת כבוד הדדי למרות כל המחלוקות.

אחרית דבר

מזה שבעים שנה מתקיים בצה"ל שירות משותף. גם אם במהלך השנים היו תקופות בהן אוכלוסיות שונות חשו שלא בנוח במהלך השירות, הרי שבסך הכל צה"ל כצבא העם עמד במשימתו הביטחונית. אנו מאמינים כי ישנה הסכמה רבה בחברה הישראלית שיש לשמור על צה"ל ככל הניתן מחוץ למחלוקות, כדי לאפשר לו לעסוק במשימותיו. מחלוקות חשובות אלה ימשיכו לידון מחוץ לצבא. אשר על כן, העקרונות המוצעים במסמך זה אינם חידוש יש מאין, אלא ניסיון להמשיג ולהגדיר במידה רבה את הדרך בה הלך צה"ל במשך שנים רבות. אנו תקווה כי תהיה בהן תועלת כדי להמשיך ולחזק את הלגיטימיות של צה"ל כצבא העם, כך שהוא יוכל להמשיך ולעמוד במשימתו העיקרית שהיא שמירת קיומה ובטחונה של מדינת ישראל.